

HƏSƏNOĞLUDAN BƏXTİYAR VAHABZADƏYƏ QƏDƏR OLAN DÖVRDƏ İNKİŞAF EDƏN, KAMİLLƏŞƏN MİLLİ ƏDƏBİ DİLİMİZ

Məqalədə Azərbaycan dilinin mənşəyi və təşəkkül tarixindən, ədəbi dilimizin dövrləri, müxtəlif mərhələlərdə yaranan tarixi-mədəni şəraitdən, Həsənoğludan B.Vahabzadəyə qədər olan dövrdə ədəbi dilimizin inkişafından və Azərbaycan dilində olan yazılı abidələr, əsərlər üzərində tədqiqat aparmaqla müəyyən olunan fakt və hadisələrdən bəhs olunur.

Həsənoğludan B.Vahabzadəyə qədər olan dövrdə ədəbi dilimizin inkişafında tanınmış söz ustalarının, şairlərimizin əsərlərində ana dilimiz inkişaf etməyə başladı, öz milli koloritini, həssaslığını o dövrün dil mənzərəsində bir daha əks etdirdi, dərin estetik məzmunun sadə şəkildə ifadəsinin mümkünlüyünü sübut etdi. Bu baxımdan da müstəqillik qazandığımız indiki şəraitdə o dövrün dil mənzərəsinin elmi-nəzəri cəhətdən öyrənilməsi və dəyərləndirilməsi vacib və zəruridir.

Tədqiqatı aparmaqda məqsədimiz Həsənoğludan B.Vahabzadəyə qədər olan dövrdə ədəbi dilimizin inkişaf tarixinə yenidən nəzər salmaq, o dövrə aid dil faktlarını, dilin ümumi mənzərəsini araşdırmaq, dil faktlarının yaratdığı dinamik şərait və bədii düşüncə tərzini, ədəbi dil normalarının təkmilləşməsini nəzərdən keçirmək, ədəbi dilin demokratik istiqamətdə inkişafını dilimizin bugünkü lüğət zənginliyini, qrammatik quruluş zənginliyini, tələffüz gözəlliyini, ifadə tərzini, məna incəliyini bir daha dünyaya sübut etməkdən ibarətdir.

Məqalənin metodoloji bünövrəsini tarixi-müqayisəli, areal-statistik və təsviri metod təşkil edir.

Tədqiqatdan alınan nəticələrə gəlincə, Respublikamızın müstəqillik qazanması, demokratik prinsiplərin bərqərar olması, Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi funksiya daşması, nəhayət, milli özünüdərk prosesinin başlanması və inkişaf etməsi ədəbi dildə xəlqilik prinsipi əsasında yeni normalar kəsb etmək imkanı yaratmışdır. Həsənoğludan B.Vahabzadəyə qədər olan dövrdə bədii üslubla yanaşı, publisistik, hətta elmi üslubda ümumxalq danışığı dilinə məxsus qayda və qanunlardan, canlı dildən alınmış leksik-qrammatik elementlərdən geniş şəkildə istifadə olunması ədəbi dil normalarının təkmilləşməsinə ciddi təsir göstərmiş və ədəbi dilin demokratik istiqamətdə inkişafına təkan vermişdir.

Tədqiq etdiyimiz nümunələr göstərdi ki, bu dövrün ədəbi dili çox kamil səviyyədədir. Ümumən ədəbi dil və onun tarixi inkişafı xalqın tarixi inkişafı ilə qırılmaz tellərlə bağlı olmaqla, bir daha sübut etdi ki, Azərbaycan dili bu zəriflikdə, bu dərinlikdə söz söyləməyə, fikir yürütməyə, bədii nitqi daha canlı, emosional şəkildə ifadə etməyə qadir olan dildir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti, hər şeydən əvvəl Həsənoğludan B.Vahabzadəyə qədər olan dövrdə ədəbi dilimizin inkişaf tarixinə yenidən nəzər salmaqla, o dövrə aid dil faktlarını, dilin ümumi mənzərəsini əks etdirən vacib məqamları üzə çıxarmaqla yanaşı, onun nəzəri müddəalarını gələcək tədqiqatlarda elmi qaynaq kimi istifadə etməkdən ibarətdir.

Açar sözlər: Həsənoğlu, Bəxtiyar Vahabzadə, ədəbi dil, folklor üslubu, ümumxalq dili, milli inkişaf

Giriş

Dövlətimizin apardığı milli siyasəti ilə gündən-günə inkişaf edən, çiçəklənən, ədəbi, elmi, siyasi kürsülərdən əzəmətlə və ahəngdarlıqla səslənən, geniş imkanlara malik ünsiyyət vasitəsi kimi formalaşan, dövlət dili kimi fəaliyyət göstərən və dünyanın bir çox yerlərində yaşayan çoxsaylı soydaşlarımızı qəlbən, mənən birləşdirən Azərbaycan dilinin kökləri tarixin çox dərinliklərinə gedib çıxır. Bu dil Şərqi ən qədim və zəngin dillərindən biri sayılır və bir çox məziyyətləri ilə digərlərindən seçilir. Son dövrlərin araşdırmaları göstərir ki, Azərbaycan dili yeni eradan əvvəl I minilliyin ortalarında xalq dili kimi formalaşmağa başlayır. Hələ ki əlimizdə olan XIII əsrə aid ana dilli ədəbi-bədii materialdır ki, bu da maddi yazı şəklində dövrümüzə gəlib çıxan ilk nümunə hesab edilir. Bu nümunələr göstərir ki, bu dövrün ədəbi dili çox kamil səviyyədədir. Bununla yanaşı, bugünkü dilimizin əsas lüğət fondunu və qrammatik quruluşunu müəyyənləşmiş şəkildə XIII əsr mənbələrində daha mükəmməl şəkildə müşahidə edirik. Yuxarıda qeyd etdiyimiz fikirləri Həsənoğlu qəzəllərinin lüğətində aydın görmək olar: könül, qəmər, sürahi, yüz, dilbər, badə, məst, baş, şah, söz, zaman,

qiymət, mən, sən, necə, nə, atəş, can, içrə, surət, mənə, xoş, şən, şirin, ağ, uca, həsrət, yar, torpaq, qapı, it, yaylaq, yol, ağac, yarpaq, aparmaq, ölmək, yazılmaq, içmək, sevmək, tutuşdurmaq, keçmək, olmaq, almaq, yanmaq, qışlamaq, baxmaq, bitməkdürmaq, etmək və s.

Həsənoğlu qəzəllərində işlənən sözlərin morfoloji əlamətləri də bukünkü dilimizdəki kimidir; mənsubiyyət şəkilçiləri: -üm, -im, -i; hal şəkilçiləri: -i, -dan, -ün, -də, -a, -im (mənim), -dən; zaman şəkilçiləri: -dı, -di, -ır, -ər; şəxs (xəbər) şəkilçiləri: -əm, -dır, -sən, -yəm, -ün, -sun; şərt, inkar və s. şəkilçiləri: -sə, -mə, -məz; feili sifət, feili bağlamalar: içtigim, tutuşmayınca, əlicək; başqa feili formalar: olmaya, yana, qıla, bitə; qoşmalar: -lə, ilə və s.

Tədqiqatçılar Həsənoğlu qəzəllərinin dil materialına əsaslanaraq belə bir qənaətə gəlmişlər ki, Azərbaycan ədəbi dilində tarixən mövcud bir sıra fonetik qanunauyğunluqlar hələ XIII əsrdən əvvəl yazıda təsbit olunub sabitləşmişdir – bu mənbələrdə əsas fonemləri əks etdirən “bütün hərflərini yazılı ədəbi dilimizin səs tərkibi və məxrəclərinə uyğunlaşdırılmış halda hazır görürük” (1, 71-72)

Sintaktik konstruksiyaların XIII əsrin ədəbi dilində işlənməsi baxımından müasir dilimizə nə qədər uyğun olduğunu nəzərdən keçirək. Söz birləşmələri: içdigim badə, əslü yuca, könlü alçaq, canım içi, mənim yaylağım, mənim torpağım, sənün bəndən, və s. cümlələr: Başımdan getmədi hərgiz sənünən içtikim badə; sənün ilə xoş keçər çağum mənim; Qışladım qapında itlərin ilə; Bu Həsənoğlu sənün bəndəndürür; Anı rədd etmə, yüzi ağum mənim və s.

Həsənoğlu ilə Füzuli qəzəllərinin misralarını müqayisə etsək, bu qəzəllərdəki bədii ifadə kamilliyini açıq aydın görmək olar:

*Mən ölicək yoluna kömün məni,
Baxa dursunyarə torpağım mənim,
Torpağımdan bitə həsrətlə ağac,
Qıla zari cümlə yarpağım mənim.*

(*Həsənoğlu*)

*Var hər həlqeyi-zəncirimizin bir ağzı,
Müttəsil verməyə ifşa gəmi-pünhanimizə.*

(*Füzuli*)

Nümunədən görüldüyü kimi, Məcnunun özünü zəncirləyib Leyligilin qapısına getməsini Füzuli mübaliğə ilə, həm də səmimi, gözəl obrazla, bədii dillə belə mənalandırır ki, aşıqın (Məcnunun) dərini nalə çəkmək üçün bir ağız kifayət etmir, zəncirin hər halqası nalə yayan bir ağızdır. Bu mənzərəni – obrazı üç yüz il əvvəl eyni kamilliklə, bacarıqla, eyni mükəmməl ifadə ilə Azərbaycan dilinin mütəhərrikiyindən istifadə edərək Həsənoğlu təqdim etmişdir. Daha dərindən təhlil aparsaq görürük ki, bu ifadə (Füzulinin misralarına görə) daha yanıqlıdır: aşıq deyir ki, qəbrini yarın keçdiyi yolda salsınlar, torpağından bitən həsrətli ağac onun yarına baxıb minlərlə ağız-yarpaqları ilə inləsin.

Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, XIII əsr Azərbaycan dili bu zəriflikdə, bu dərinlikdə söz söyləməyə, fikir yürütməyə, bədii nitqi daha canlı, emosional şəkildə ifadə eməyə qadir olan dildir. Bu dövrə aid digər bədii nümunələr də (“Dastani-Əhməd hərami”, “Qisseyi-Yusif”), İbn Mühənnə lüğəti adı ilə məşhur olan dilçilik əsəri və s. dilimizin kamillik və zənginlik səviyyəsini, sabitləşmiş dil mənzərəsini bir daha təsdiqləyir. Həmçinin bu dövrdə əruz vəznli klassik şeirin janr tələblərini lazımınca ödəyən, üslub çalarlarının düzgün işlənməsini tələb edən, bədii düşüncəni yüksək səviyyədə özündə əks etdirən, Şərqi qədim, zəngin ədəbi dilləri ilə rəqabət aparən bu dil həmin ədəbi-bədii məzmununu birdən-birə əldə edib kamilləşə bilməzdi; bu dolğunluğa çatmaq üçün əsrlərlə yazılı işlənmə, cilalanma yolu keçməli, dilimizin bütün incəliklərini əks etdirməli idi. Qədim yaradıcılıq nümunəsi olan, adət-ənənələrimizi özündə ehtiva edən “Kitabi-Dədə Qorqud”

dastanın dili bu fikiləri bir daha təsdiqləyir və sübut edir ki, bu şəffaflıq ən azı minillik cilalanmanın, yonmanın, sığallanmanın işidir:

Hərzə-mərzə söyləmə, mərə itim kafir!

Altında Al ayrığım nə bəğənməzsən, -

sənu gördi, oynar.

Əgəndəki dəmir donum çignüm qısar.

Qara polad uz qılıcum qının doğrar (3, 141)

Bu misraladan belə nəticəyə gələ bilirik ki, bu dil döyüşkən dildir, döyüş dilidir, sərtidir; nifrət üçün deyilən “itim kafir” ifadəsi düzgün seçilib; qılıncın itiliyini, kəsərliliyini bildirmək üçün işlənən “qılıncım qının doğrar” ifadəsi vuruş əhval-ruhiyyəsi yaradır; həm də bu mübaliğə o deməkdir ki, o zaman “qılınc qının kəsməz” məsəli də olub və igid bu sözü onun müqabilində işlədib. “Qılıncım qının doğrar” və “qılınc qının kəsməz” ifadələri iki cəbhədən - bir-birinə zidd mövqedən çıxış edir. Bu iki sintaktik təzahürü fərqləndirən “doğrar” və “kəsməz” feilləridir. Bu feillərdən biri təsdiqdə, digəri isə inkarda işlənib. “Kəsmək” sözünün mənasında xəfiflik, “doğramaq” sözünün mənasında isə sürəklilik var. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, ulu babalarımıza iti qılıncıları, qol gücü ilə bərabər, düşməni lərzəyə salan kəsərli dilləri, tutarlı sözləri havadar çıxıb! Ancaq buna baxmayaraq, bu dil öz həzinliyini, zərifliyini, incəliyini, məlahətliyini daim qoruyub saxlayıb, daha çox müsbət məziyyətləri ilə öyünüb:

“Qurulu yaya bənzər çatma qaşım, Qoşa badam sığmayan dar ağızlım, Küzəlməsinə bənzər al yanaqlım”.

Bu bənzətmələrin bədii ifadəsinə, tablo gözəlliyinə, məna elastikliyinə, sadəliyinə, şirinliyinə, şairanə məlahətliyinə, leksik və qrammatik tərkibin təmiz Azərbaycan dilinə məxsusluğuna Məhəmməd Füzuli də, Molla Pənah Vaqif də, Səməd Vurğun da, Bəxtiyar Vahabzadə də qibtə edər. Yalnız ana dili materialı ilə verilən bu bədiilik XIII yüzilliyə qədərki Azərbaycan xalq dilinin gücünü göstərməklə əsrin bədii sənətinin hansı ünsiyyət bünövrəsində yüksəldiyini nümayiş etdirir.

XIV əsrdə yaşayıb-yaratmış şair və dövlət başçısı Qazı Bühranəddinin “Divan”ında ədəbi dilimiz haqqında geniş, əhatəli məlumat almaq olar. T.Hacıyevin qeyd etdiyi kimi, klassik poeziya dilinin təşbeh, obraz-məcəzlar sistemi, leksik-qrammatik tərkibi haqqında ilk müfəssəl təsəvvürü də məhz bu “Divan”ından alırıq (2, 203).

Qazı Bühranəddin əsərlərində bir dövlət başçısı olmaqla qüvvələri öz ətrafında cəmləşdirmək üçün bədii sözdən təbliğat vasitəsi kimi istifadə edərək, dilimizin bədiiliyini və xəlqiliyini bir daha diqqətə çatdırdı. Məsələn, Qazı Bühranəddinin dili ilə desək: “Dedim ki, ləbin. Dedi: nə şirin söylər! Dedim ki, belin. Dedi: nə narın söylər”.

XIII-XIV əsrlərdə ədəbi dilimizin inkişafı Nəsimi yaradıcılığı ilə daha da kamilləşdi, onun timsalında Azərbaycan dili sənət dili olaraq bədii və elmi fikir imkanlarını birləşdirdi və genişləndirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, şair ana dilini Şərqi qədim, zəngin ədəbi dilləri sayılan ərəb və fars dilləri ilə tutuşdurur, Azərbaycan dilinin dərin elmi fikir yürütmək imkanını obrazlı şəkildə Şərqi müəmmalar, gizli mənalar dilinə təşbeh gətirilən “məntiqüt-teyr”lə, xalq arasında həmin məqamda “quş dili” adlanan anlayışla müqayisə edir;

Hiç kimsə Nəsimi sözünü kəşf edə bilməz,

Bu, quş dilidir, bunu Süleyman bilir ancaq.

Nəsiminin böyük xələfi Füzuli isə dilə münasibətini belə ifadə edir: “Elmsiz şeir əsassız divar olur, əsassız divar qayətdə bətibar olur”. Bu o deməkdir ki, Füzuli Azərbaycan dilinin imkanlarına daha inamla baxır; şair bu imkanlardan öz sənətində məharətlə istifadə edir və bunları təcrübi cəhətdən nümayiş etdirirdi. Dilimizdə sözün çoxmənalılığından ustalıqla istifadə edən Füzuli eyni zamanda dilin məna-ifadə imkanları haqqında düzgün elmi fikir söyləyir:

*Xazini-gəncineyi-əsrardır, hər dəm çəkər
Riştəyi-izharə min-min gövhəri-əsrar söz (5, 151)*

Füzuli Azərbaycan dilinin elmi, bədii ifadə imkanlarını göstərməklə yanaşı, ona yüksək qiymət verir, yeri gələndə isə sadə xalq dilində danışır, məharətlə öz fikirlərini oxucusuna çatdırmağı bacarır:

*Təmkini cünunə qılma təbdil!
Qızsan, ucuz olma, qədrini bil.
Hər surətə əks kimi baxma
Hər gördüyünə su kimi axma (6, 55).*

Yaxud:

*Şahban baxışlı, ahu gözlü,
Şirin bərəkətli, şəhd sözlü.*

Bu misralarda böyük Füzuli Azərbaycan dilinin bütün incəliklərini, gözəlliyini, şirinliyini, saflığını yüksək zirvəyə qaldırdı. O zirvə ki onu Şah İsmayıl Xətayi bir daha yorulmadan fəth etdi. O, Azərbaycan dilinin bütün qüdrətini üzə çıxarmaqla, bu dili dövlət dili elan etdi, bu dili beynəlxalq yazışmada, ordu sərəncamları verməkdə işlətdi. Şah İsmayıl Xətayi bu dilin şirinliyini, gözəlliyini, məlahətliyini görüb, ona sığınıb sarayın qapılarını bu dilin üzünə açdı. Bu dil onun silahdaşına, könül sirdaşına çevrildi, onu ucalardan ucalara qaldırdı. Bu dil onu ürəkləri fəth edən şairə çevirdi. Bu dilin saflığı, təmizliyi onun şeirlərində çağladı, aşıb-daşdı:

*Qış getdi, yenə bahar gəldi,
Gül bitdivü və laləzar gəldi.
Quşlar qamusu fəğanə düşdü,
Eşq odu yenə bu canə düşüdü (8, 245).*

Şah İsmayıl Xətayinin apardığı dil siyasətinin nəticəsi olaraq ana dilimiz aşırıq şeirində inkişaf etməyə başladı, öz milli koloritini, həssaslığını o dövrün dil mənzərəsində bir daha əks etdirdi, dərin estetik məzmunun sadə şəkildə ifadəsinin mümkünlüyünü sübut etdi. Bunu Şah İsmayıl məkətlə müraciət edən Aşırıq Qurbaninin bugünkü kimi səslənən şeir dilində açıq aydın sezmək mümkündür:

*Sallana-sallana gedən Salatın,
Gəl belə sallanma, göz dəyər sana,
Al-yaşıl geyinib qarşıda durma,
Satqın seyrağıbdan söz dəyər sana (4, 49).*

Buraya qədər istifadə etdiyimiz nümunələrin leksikası və qrammatikası bir daha sübut etdi ki, müasir dilimizin əsas lüğət fondu və qrammatik quruluşu XVI əsrə qədər müəyyən olmuşdü. XVII əsrdən isə artıq müasir Azərbaycan dili mərhələsi başlayır. Bu dövrdən aparıcı üsluba çevrilən danışiq-folklor üslubu ədəbi dil normasını canlı xalq danışığı əsasında qurdu, xalq şeiri fəallaşdı və ədəbi dildə xəlqiliyi bilavasitə qidalandırdı. Aşırıq Abbas Tufarqanlı, şifahi ədəbiyyatın Füzulisi sayılan Sarı Aşırıq kimi sənətkarlar ədəbi dil normasının müəyyənlişməsinə nəinki təsir göstərdilər, hətta onu ən yüksək zirvəyə qaldırdılar. “Üzündə göz izi var, Sənə kim baxdı, yarım” deyərək Sarı Aşırıq Azərbaycan dilinin zərifliyini, həssaslığını, dərin estetik məzmunun sadə şəkildə ifadəsinin mümkünlüyünü sübut edirsə, “Kim deyər haq camalı Yaxşı üzündə deyil” misraları ilə onun yazılı ədəbiyyatımızın ənənəsinə bağlılığını, ona bələdliyini, Nəsimi örnəyi ilə tanışlığını əyani şəkildə göstərir.

Nəhayət, ədəbi dildə xəlqiliyin gəlişi XVIII əsrdə var gücü ilə üzə çıxdı və nəticədə Molla Pənah Vaqif yetişdi. Beləliklə, M.P.Vaqif Azərbaycan ədəbi-bədii (ümumən ədəbi dilinin) milli əsaslar üzərində təşkilində hərtərəfli iş görmüşdür – məhz Vaqifin fəaliyyəti sayəsində klassik

üslubun nüfuzu sındırıldı, folklor üslubu zəngin ümumxalq dilinə əsaslanaraq yüksəldi və nəticədə, milli ədəbi dilin minimumu müəyyənləşdi (2, 432)

Vaqif danışiq dili və ədəbi dil arasındakı əlaqəni genişləndirdi, klassik şeir dilinin şablon söz və ifadələrdən qurtarmağın yolunu göstərdi; xərmən, gözəl, lağ, çatı, zol kimi, ədəbi dildə işlənməyən yüzlərlə söz işləndi və bədii nitqdə gözəl səsləndi: “Bədənin sərəsər gül xərmənidir”; “Qoynunda nar qədrin ol qədər çəkdim, Oddu rəngim axır gözəl, sevdigim” və s. O biri tərəfdən Vaqif “Mən cahan mülkündə mütləq doğru halət görmədim” ifadəsini işlətməklə tənqidi və bədii-publisist nitq nümunəsi yaratdı.

*Sədalar gətirib təşrif buyurdun,
Qədəm basdın bizə, qurban olduğum.
Az qala ki, sənin həsrətin bizi,
İncəltmişdi üzə qurban olduğum (2, 425-426).*

Canlı danışiq sintaksisinin ədəbi-bədii dilə gətirilməsi, üzərində işlənməsi və normativ hadisəyə çevrilməsi M.P.Vaqifin böyük xidmətlərindən biridir (N, s.426).

Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında, xəlqiləşməsində M.F.Axundovun dram və nəsr, Q.Zakirin və S.Ə.Şirvanini satira, “Əkinçi”nin publisist dili daha fəal iştirak edirdi. Onların timsalında Azərbaycan dili lüğət tərkibinin terminoloji qatı əsaslı surətdə yeniləşdi, müasirləşdi.

XX əsrin əvvəllərində mollanəsrəddinçilərin, romantiklərin fəaliyyəti, uşaq ədəbiyyatının, mətbuatın inkişafı, dərsliklərin yazılması Azərbaycan xalq dilinə məxsus potensial enerjini ədəbi dil gətirdi. Bu dövrdə Azərbaycan ədəbi dili o dərəcədə elastikləşdi, zərifləşdi ki, adi danışiq materialını dərin elmi-fəlsəfi və bədii ifadələrlə daha dolğun şəkildə çatdırmaq mümkün oldu. Məsələn, o dövrün siyasi məzmunu, cəbhələrə ayrılması M.Ə.Sabirin dilində məişət leksionu ilə bədii şəkildə, gözəl ifadə olunmuşdu: “Çalxalandıqca, bulandıqca zaman nəhrə kimi, Yağı yağ üstə çıxır, ayrıanı ayrınlıq olur”.

Artıq 1921-ci ilin aprelində Respublika İnqilab Komitəsinin sədri N.Nərimanov Azərbaycan dilinin dövlət dili olması haqqında fərman imzaladı. Bu o deməkdir ki, Azərbaycan dili respublikamızda ictimai ünsiyyətin bütün sahələrində işlənmək hüququ qazandı. Belə hərtərəfli tətbiq ana dilinin sürətlə inkişafına, cilalanmasına, şəffaflaşmasına və saflaşmasına xüsusi imkan yaratdı.

Milli inkişafımızın yeni mərhələsində Səməd Vurğun şəxsiyyətlə xalqın vəhdətindən, xalqla vətənin ayrılmazlığından, Vətəninə, ana dilinə olan sevgisindən ürək dolusu hərarətlə danışır:

*Mən bir uşaq, sən bir ana,
Odur ki ki, bağlıyam sana;
Hankı səmtə, hankı yana
Hey uçsam da, yuvam sənsən,
Elim-günüm, obam sənsən (7, 176).*

Hər bir Azərbaycan vətəndaşının öz ana torpağına, ana Vətəninə bağlılığını, sevgisini tərənnüm edən bu misralar həm də tarixin fırtınalarına sinə gərərək öz qədim kökü üstündə dəyanətlə, məğrur dayanan dilimizin bugünkü lüğət zənginliyini, qrammatik quruluş zənginliyini, tələffüz gözəlliyini, ifadə tərzini, mənə incəliyini bir daha dünyaya sübut edir. Qeyd olunan nüansları Bəxtiyar Vahabzadənin dili ilə tamamlamaq yerinə düşər. Şairin bu barədə gəldiyi qənaət belədir: “Ana dili! Bu dildə yaranan sənət əsərləri, elmi əsərlər hər kəs üçün hər şeydən əzizdir. Şair bu dillə böyüyür, bu dildə danışır, bu dil vasitəsilə yazıb-yaradır, bu dillə də öz xalqının arzu və əməllərini ifadə edir” (10, 86).

Bəxtiyar Vahabzadə söz xiridarlarını, söz sənətkarlarını xalqla daim təmasda olmağa, xalqın canlı danışiq dilini öyrənməyə çağırır, ana dilinin dərin qatlarında yatan, hər kəsin görə bilmədiyini, duymadığını, sezmədiyini mənə çalarlarını axtarıb üzə çıxarmağa səsləyir. Şair xalqı öz dili ilə

daişdırmağı, dindirməyi ən doğru yol hesab edir. Şairin qələmə aldığı “Ana dili” şeiri ana dilinə olan sonsuz sevgisinin bariz nümunəsidir. Bu şeirdə şairin milləti millət edən xüsusiyyətlərin dildə öz əksini tapmasına diqqət yetirdiyini, dilə son dərəcə həssas yanaşdığını görürük:

*Səndə mənim xalqımın
Qəhrəmanlıqla dolu
Tarixi varaqlanır.
Səndə neçə min illik
Mənim mədəniyyətim,
Şan-şöhrətim saxlanır.
Mənim adım-sanımsan,
Namusum, vicdanımsan! (10, 162)*

Bu misarlarda şair ana dilimizə və ümumiyyətlə milli dilimizə xas olan xüsusiyyətləri sadalayır. Dildə sadalanan bu məziyyətlərin öz əksini tapması, dili ad-san, şan-şöhrət və namus və vicdan kimi əziz, müqəddəs ifadələrlə bir arada işlədir.

Bəxtiyar Vahabzadə başqa bir şeirində poetik təyinlərdən istifadə edərək ana dilini əcdadlarımızın bizə qoyub getdiyi “ən qiymətli miras”, sərvət, irs hesab edir, dilimizi qiymətli bir miras kimi qoruyub gələcək nəsillərə hədiyyə etməyi, dünyaya tanıtmağı özü və başqaları qarşısında bir vəzifə olduğunu diqqətə çatdırır:

*Bu dil – bizim ruhumuz, eşqimiz, canımızdır,
Bu dil – bir-birimizlə əhdi peymanımızdır.
Bu dil – tanıtmış bizə bu dünyada hər şeyi,
Bu dil - əcdadımızın bizə qoyub getdiyi
Qiymətli mirasdır ... onu gözlərimiz tək
Qoruyub, nəsillərə biz də hədiyyə verək (10, 39).*

Nəticə

Gəldiyimiz nəticə bundan ibarətdir ki, Şərqi qədim, zəngin ədəbi dilləri ilə rəqabət aparan ədəbi dilimiz bu dolğunluğa çatmaq üçün əsrlərlə yazılı işlənmə, cilalanma yolu keçərək inkişaf etməyə başladı, kamilləşdi, öz milli koloritini, həssaslığını o dövrün dil mənzərəsində bir daha əks etdirdi, dərin estetik məzmunun sadə şəkildə ifadəsinin mümkünlüyünü sübut etdi. Həsənoğlundan B.Vahabzadəyə qədər olan bu dövrdə Azərbaycan ədəbi dili o dərəcədə elastikləşdi, zərifləşdi ki, adi danışq materialını dərin elmi-fəlsəfi və bədii ifadələrlə daha dolğun şəkildə çatdırmaq mümkün oldu.

ƏDƏBİYYAT

1. Cahagirov M. Milli təşəkkül mərhələsində Azərbaycan ədəbi dilinin aparıcı üslubları. Bakı, 1989, 175 s.
2. Xudiyev N. Azərbaycan ədəbi dil tarixi. Seçilmiş əsərləri, I cild, Bakı: Elm və təhsil, 2012, 686 s.
3. Kitabı-Dədə Qorqud. Əsli və sadələşdirilmiş mətnlər. Tərt.ed. Əlizadə Samət. Bakı: Öndər, 2004, 376 s.
4. Qurbani. Əsərləri. tərt.ed. Kazımov Q. Bakı: Şərq- Qərb, 2005, 232 s.
5. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. Altı cildə. I cild. tərt.ed. Araslı H. Bakı: Şərq- Qərb, 2005, 400 s.
6. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. Altı cildə. II cild. tərt.ed. Araslı H. Bakı: Şərq- Qərb, 2005, 336 s.
7. Səməd Vurğun. Seçilmiş əsərləri. Beş cildə. I cild, tərt. ed. Salmansoy A., Bakı: Şərq- Qərb, 2005, 264 s.
8. Şah İsmayıl Xətayi. Əsərləri. Tərt.ed. Səfərli Ə., Yusifli X. Bakı: Şərq- Qərb, 2005, 384 s.

9. Xudiyev N. Azərbaycan ədəbi dil tarixi. Seçilmiş əsərləri, I cild, Bakı: Elm və təhsil, 2012, 686 səh.
10. Vahabzadə B. Seçilmiş əsərləri. 12 cildə. I cild, tərt. ed. Salmansoy A., Bakı: Elm, 2009, 577 s.

**Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
E-mail: samirehesenova75@gmail.com*

Samira Hasenova

OUR NATIONAL LITERARY LANGUAGE DEVELOPED AND IMPROVED IN THE PERIOD FROM HASANOĞLU TO BAKHTIYAR VAHABZADE

The article discusses the origin and history of the Azerbaijani language, the periods of our literary language, the historical and cultural conditions that arose at various stages, the development of our literary language in the period from Hasanoğlu to B. Vahabzade, and the facts and events determined by conducting research on written monuments and works in the Azerbaijani language.

In the period from Hasanoğlu to B. Vahabzade, in the development of our literary language, our native language began to develop in the works of famous word masters and poets, once again reflecting its national color and sensitivity in the linguistic landscape of that period, proving the possibility of expressing deep aesthetic content in a simple way. In this regard, in the current conditions in which we have gained independence, it is important and necessary to study and evaluate the linguistic landscape of that period from a scientific and theoretical perspective.

Our goal in conducting the research is to revisit the history of the development of our literary language from Hasanoğlu to B. Vahabzadeh, to examine the linguistic facts of that period, the general landscape of the language, to consider the dynamic conditions created by linguistic facts and the artistic way of thinking, the improvement of literary language norms, and to prove to the world once again the democratic development of the literary language, the richness of our language's vocabulary, the richness of grammatical structure, the beauty of pronunciation, the style of expression, and the subtlety of meaning.

The methodological basis of the article is formed by the historical-comparative, areal-statistical and descriptive methods. As for the results of the study, the independence of our Republic, the establishment of democ

Keywords: *Hasanoglu, Bakhtiyar Vahabzadeh, literary language, folklore style, national language, national development*

Самира Гасенова

НАШ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЯЗЫК РАЗВИВАЛСЯ И СОВЕРШЕНСТВОВАЛСЯ В ПЕРИОД ОТ ГАСАНОГЛУ ДО БАХТИЯРА ВАГАБЗАДЕ

В статье рассматриваются происхождение и история азербайджанского языка, этапы развития нашего литературного языка, историко-культурные условия, сложившиеся на различных этапах, развитие нашего литературного языка в период от Гасаноглу до Б.

Вагабзаде, а также факты и события, выявленные в ходе исследований письменных памятников и произведений на азербайджанском языке.

В период от Гасаноглу до Б. Вагабзаде, в развитии нашего литературного языка, наш родной язык начал развиваться в произведениях известных мастеров слова и поэтов, вновь отражая свой национальный колорит и чуткость в языковом ландшафте того периода, доказывая возможность выражения глубокого эстетического содержания простым языком. В связи с этим, в современных условиях обретения нами независимости, важно и необходимо изучить и оценить языковой ландшафт этого периода с научно-теоретической точки зрения.

Цель нашего исследования – обратиться к истории развития нашего литературного языка от Гасаноглу до Б. Вагабзаде, рассмотреть лингвистические факты того периода, общий ландшафт языка, рассмотреть динамические условия, созданные языковыми фактами и художественным образом мышления, совершенствование норм литературного языка, и в очередной раз доказать миру демократическое развитие литературного языка, богатство его словарного состава, богатство грамматического строя, красоту произношения, выразительность и тонкость смысла.

Методологическую основу статьи составляют историко-сравнительный, ареально-статистический и описательный методы. Что касается результатов исследования, независимости нашей республики, становления демократии.

Ключевые слова: *Гасаноглу, Бахтияр Вагабзаде, литературный язык, фольклорный стиль, национальный язык, национальное развитие.*

İlk daxilolma tarixi: 14.06.2025

Son daxilolma tarixi:08.07.2025